

MULOQOT ILLOKUTION AKTINI O'RGANISH TARIXI

V.Tauykelov

1-kurs magistranti

Til muloqot jarayonida muhim rol o'ynaydi, chunki inson bir-biri bilan muloqot qilish uchun tilga muhtoj. Til aloqa vositasi sifatida yozma yoki og'zaki o'tkazilishi mumkin [1]. Odamlar o'z fikrlarini, his-tuyg'ularini yoki fikrlarini og'zaki muloqotda to'g'ridan-to'g'ri aytishlari mumkin. Boshqa tomondan, yozma muloqot ma'lumotni qog'ozdagi xabar yoki matn orqali yetkazadi, bu qo'lda yoki bosma bo'lishi mumkin. Men ushbu tadqiqotda Jon Ostin tomonidan ishlab chiqilgan tildagi ijro funksiyasi haqida nutq aktlaridan foydalanishga e'tibor qarataman. Ostin nutqiy harakatlar bilan bog'liq uchta asosiy harakatni tasvirlab berdi va Searle bu g'oyalarni kengaytirdi. Lokutsiya og'zaki yoki yozma xabarning o'ziga xos so'zlarini anglatadi. Boshqacha qilib aytganda, bu aytilgan narsaning ma'nosidir. Illokutionakt so'zlovchining niyati yoki xabarni yetkazayotgan shaxs nima sodir bo'lishini xohlayotgani bilan bog'liq. Masalan, "Oynani ocha olasizmi?" degan savolni ko'rib chiqing. Bu savolni berishdan maqsad tinglovchi oynani ochishidir. Ma'ruzachi tinglovchi oynani ochishi mumkinmi, deb so'ramaydi. Buning o'rniga, ularning niyati so'zlarning to'g'ridan-to'g'ri ma'nosidan tashqarida bo'lib, kimnidir biror harakatni bajarishga undaydi. Nihoyat, nutqning perlokution akti so'zlarning xabarni qabul qiluvchiga, bu so'zlarni eshitgan yoki o'qigan shaxsga ta'sirini anglatadi. Biror kishi "Oynani ocha olasizmi?" degan so'zni eshitganida, ular oynani ochish orqali ushbu so'rovni bajarishi mumkin.

Nutq qonunining turlari

Searl nutq harakatlarining besh turini aniqladi:

- Ishonchli so'zlar – ma'lumot beruvchi, xulosani bildiruvchi yoki so'zlovchining e'tiqodini ifodalovchi bayonotlar. Ishonchli nutq aktlariga misollar: "Ottava - Kanadaning poytaxti" va "U halol inson".
- Ko'rsatmalar - bu turdagi nutq boshqa birovni biror narsa qilishga undashga harakat qiladi. Buyruqlar, so'rovlar va takliflar ko'rsatmalarning bir turi, masalan, "Bu hafta oxirida kechki ovqatga kela olasizmi?"
- Komissiya so'zlari – so'zlovchini kelajakda biror harakatga majburlovchi so'zlar, masalan, va'da berish yoki taklif qilish. "Men seni maktabga olib boraman" - bu komissiv nutq aktiga misol.
- Ekspressiv so'zlar – tuyg'u yoki hissiyotni ifodalovchi nutq. Ekspressiv nutqiy aktga misol sifatida "Tug'ilgan kuningizni o'tkazib yuborganim uchun uzr so'rayman".

TIL HÁM AWDARMA MÁSELELERI

V ilimiy maqalalar toplami

- Deklaratsiyalar - Ostin ijrochilari singari , bu nutq aktlari dunyoda o'zgarishlarni keltirib chiqaradi yoki biror narsa sodir bo'lishiga olib keladi. Masalan, "Siz ishdan bo'shatildingiz" yoki "Men sizni er va xotin deb e'lon qilaman" deklaratsiyalari.

Kishining iddaosi - bu so'zlovchining e'tiqodi ta'sirida bo'lgan illokutsion akt ekanligini tushuntiradi . Ko'rsatma - so'zlovchi tinglovchidan biror narsa qilishni yoki qilmaslikni xohlaydigan illokutsion aktdir. Komissiya - bu so'zlovchini kelajakdagi harakatni bajarishga majbur qiladigan noaniq harakat. Ekspressiv - bu hodisaga nisbatan his-tuyg'ularini ifodalovchi illokutsion akt. Deklarativ - bu dunyoda vaziyatni o'zgartirish uchun ma'ruzachi tomonidan aytiladigan illokutsion akt. Deklarativ - vaziyatni o'zgartirishi mumkin bo'lgan nutq akti. Bunday holda, til siyosatchilar uchun o'z niyatlarini yyetkazishda muloqot vositasi sifatida muhim rol o'ynaydi. Chunki siyosiy til odamlarning ongi va fikrini tartibga solish uchun kuchdan foydalanish bilan shug'ullanadi. Bu umuman jamiyatni boshqarish uchun ishlatiladigan vositadir. Faqat siyosatchilar uchun emas, ba'zi odamlar nutq orqali dunyoning o'zini o'zgartirishga vakolatli . Ruhoniy ikki kishiga: "Men sizni er va xotin deb e'lon qilaman" degan so'zlar bilan turmush qurishi mumkin. Sudya: "Men seni uch yil qamoq jazosiga hukm qilaman", deb aytishi mumkin. Ayniqsa, prezident o'z mamlakati siyosati haqida gapirganda shunday qiladi. U o'sha siyosatlarni belgilaganligi sababli, ularning og'zidan chiqqan hamma narsani va'da sifatida qabul qilish mumkin, bu esa harakatni amalga oshirishga bevosita ta'sir qiladi.

Muloqotning illokutsion aktlarini o'rganish uzoq va murakkab tarixga ega bo'lib, tilning tabiati va uning qo'llanilishi haqidagi qadimgi falsafiy munozaralardan boshlanadi. Biroq, faqat 20-asrning o'rtalariga kelib, ilmiy doiralarda illokutsion aktlarning tizimli va qat'iy tekshiruvlari paydo bo'la boshladi.

Ingliz faylasufi J.L.Ostin o'zining "So'zlar bilan qanday ishlash qilish kerak" [1] nomli asosiy asarida illokutsion aktlarni tahlil qilish uchun tizimli asosni taklif qilgan birinchi olimlardan biri edi. Ushbu kitobda Ostin nutqiy harakatlarning uch turini - louatsiya, illokutsiya va perlokutsiya - ajratdi va tilning turli ijtimoiy va kommunikativ funksiyalarni bajarish uchun ishlatilishini tushunish uchun til aktlarini o'rganish juda muhim ekanligini ta'kidladi.

Ostinning ishi falsafa, tilshunoslik, psixologiya, antropologiya va muloqotni o'rganish kabi turli sohalardagi olimlar tomonidan olib illokutsion aktlarni keyingi tadqiqi uchun asos yaratdi. Keyingi o'n yilliklarda ko'pchilik tadqiqotchilar Ostinning asl asosiga tayanib, uni yangi yo'nalishlarda kengaytirib, illokutsion aktlarni tahlil qilish uchun turli nazariy va uslubiy yondashuvlarni ishlab chiqdilar.

TIL HÁM AWDARMA MÁSELELERI

V ilimiy maqalalar toplami

Ostinning ishiga asos solgan eng nufuzli olimlardan biri Jon Searl bo'lib, u o'zining "Nutq aktlari: til falsafasida insho" [2] kitobida illokutsion aktlar taksonomiyasini taklif qilgan. Searl taksonomiyasi, ya'ni illokutsion aktlarni kuch va ta'siriga ko'ra tasniflash tilshunoslar va faylasuflar tomonidan keng qo'llanilib, turli kontekstlarda illokutsion aktlar bo'yicha keyingi tadqiqotlarni shakllantirishga yordam berdi.

Illokutsion aktlarni o'rganishga muhim hissa qo'shgan boshqa olimlar orasida yuzma-yuz o'zaro ta'sirda illokutsion aktlarning rolini o'rgangan Erving Goffman va gender va kuch dinamikasidan foydalanishni shakllantirish usullarini o'rgangan Debora Tannen kiradi. suhbatda illokatsion harakatlarning talqini.

Illokutsion aktlarlar bo'yicha olib borilgan so'nggi tadqiqotlar ularning madaniyatlararo muloqotdagi rolini o'rganib chiqdi va turli tillar va kontekstlarda illokutsion aktlarni aniqlash va tasniflash uchun o'rganish mexanizmi usullaridan foydalanishni o'rgandi.

Muloqotning illokutsion aktlari boy va murakkab tarixga ega bo'lib, turli fanlar va intellektual an'analarning olimlari tomonidan shakllantirilgan. Illokutsion aktlarni o'rganish bilan bog'liq ko'plab qiyinchiliklar va murakkabliklarga qaramay, bu soha rivojlanishda va kengayishda davom etmoqda, yangi tadqiqotlar va nazariy ishlanmalar tergov va izlanishlar uchun qiziqarli yangi yo'llarni ochadi.

Tilning ma'nosi va funktsiyasini shakllantirishda kontekst hal qiluvchi rolni o'ynashini tirof etish, iboraviy aktlarni o'rganishning asosiy hissalaridan biridir. Olimlar so'zlarning tasviriy kuchini aniqlashda situatsion va madaniy omillarning ahamiyatini ta'kidlab, turli kontekstlarda iboraviy aktlarni tahlil qilish va izohlashning murakkab usullarini ishlab chiqdilar.

Bundan tashqari, illokutsion aktlar bo'yicha tadqiqotlar muloqotning murakkab va dinamik xususiyatini ta'kidladi va tilning statik va o'zgarmas tizim sifatidagi an'anaviy qarashlariga qarshi chiqdi. Olimlar tilning keng ko'lamli kommunikativ funksiyalarni bajarish uchun qo'llanilishi mumkin bo'lgan dinamik va moslashuvchan vosita ekanligini, tilning ma'nosi esa ijtimoiy o'zaro ta'sir orqali doimo muzokaralar olib borilishi va qayta tiklanib borishini ko'rsatdi.

Nihoyat, tilni o'rgatish, madaniyatlararo muloqot va tabiiy tilni qayta ishlash texnologiyalarini ishlab chiqish kabi keng ko'lamli amaliy va nazariy masalalarni o'rganish uchun muhim ahamiyatga ega. Ijtimoiy va kommunikativ funktsiyalarni bajarish uchun tildan foydalanish usullarini batafsil va nozik tushunishni ta'minlash orqali, ta'sirchan harakatlarni o'rganish nazariya va amaliyot o'rtasidagi tafovutni

TIL HÁM AWDARMA MÁSELELERI

V ilimiy maqalalar toplami

bartaraf etishga yordam beradi va turli sohalarda yanada samarali va mazmunli muloqotni rivojlantirishga yordam beradi.

Muloqotning illokutsion aktlarini o'rganish faol va qiziqarli tadqiqot va tadqiqot sohasi bo'lib qolmoqda. Kontekst, moslashuvchanlik va kommunikativ funktsiyaga urg'u berish orqali, tilni o'rganish til haqidagi tushunchamizni va uning ijtimoiy o'zaro ta'sir va madaniy o'ziga xoslikni shakllantirishdagi rolini o'zgartirishga yordam berdi. Shunday qilib, u til va muloqot sohasiga muhim va doimiy hissa qo'shadi va kelajakdagi tadqiqot va izlanishlar uchun ulkan salohiyatga egadir.

Illokutsion aktlarni o'rganish tarixi davomida olimlar muloqotning murakkab va dinamik tabiatini tahlil qilish va izohlash uchun keng ko'lamli nazariy asoslar va empirik metodologiyalarni ishlab chiqdilar. Ostinning ijro etuvchi so'zlar bo'yicha asosiy ishidan tortib, tilga oid harakatlardan foydalanishdagi tillararo farqlar haqidagi zamonaviy tadqiqotlargacha, tildan ijtimoiy va kommunikativ funktsiyalarni bajarish uchun qanday usullardan foydalanish haqidagi tushunchamizni shakllantirishda tilga oid aktlarni o'rganish hal qiluvchi rol o'ynadi. .

So'nggi yillarda texnologiya taraqqiyoti turli tillarda va kontekstlarda illokutsion aktlarni aniqlash va tahlil qilish uchun o'rganish mexanizmi usullarini qo'llashni o'z ichiga olgan illokutsiya aktlarini tadqiq qilish uchun yangi yo'llarni ochdi. Ushbu o'zgarishlar illokutsion aktlar bo'yicha tadqiqotlarning kelajagi uchun zamin yaratadi va muloqotning tabiati va ijtimoiy va kommunikativ funktsiyalarni bajarish uchun tildan foydalanish usullari haqida yangi tushunchalarga olib kelishi mumkin.

Biroq, bu yutuqlarga qaramay, illokutsion aktlarni o'rganishda ko'plab hal etilmagan savollar va muammolar mavjud, jumladan, tahlilning yanada nozik va kontekstga sezgir usullariga ehtiyoj, madaniyatlararo muloqot va tushunishning yanada murakkab modellarini ishlab chiqish va turli kontekstlarda ijtimoiy-siyosiy funktsiyalarni bajarish uchun illokutsion aktlardan foydalanish usullarini o'rganish.

Ushbu muammolardan kelib chiqqan holda, muloqotning illokutsion aktlarini o'rganish keng ko'lamli amaliy va nazariy masalalar uchun muhim ahamiyatga ega bo'lgan tadqiqot va tadqiqotning hayotiy va doimiy sohasi ekanligi aniq. Shunday qilib, u ko'p yillar davomida olimlarni ilhomlantirishda va ularga qarshi turishda davom etadigan boy va murakkab o'rganish sohasini ifodalaydi.

Illokutsion aktlarni o'rganishda tadqiqotning yana bir muhim yo'nalishi - bu tilga oid aktlarni qo'llashda tillararo farqlarni tekshirish. Ushbu tadqiqot turli tillar va madaniyatlarning ijtimoiy va kommunikativ funktsiyalarni bajarish uchun tildan foydalanish usullaridagi o'xshashlik va farqlarni aniqlashga intiladi.

TIL HÁM AWDARMA MÁSELELERI

V ilimiy maqalalar toplami

Misol uchun, ba'zi tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, tillar so'zlovchining niyatlarini va muloqotning ijtimoiy kontekstini kodlash darajasi bilan farq qiladi. Boshqa tadqiqotlarda madaniy qadriyatlar va me'yorlarning turli madaniy kontekstlarda illokutsion aktlardan foydalanish va izohlashni shakllantirishdagi roli o'rganildi.

Tadqiqotchilar illokutsion aktlarni nazariy va empirik tekshirishlardan tashqari, real hayotdagi muloqotda illokutsion aktlarni aniqlash va tahlil qilish usullarini ham o'rgandilar. Nutqdagi illokutsion aktlarni aniqlashning keng tarqalgan usullaridan biri bu nutqni tahlil qilish usullaridan foydalanishdir. Bunda so'zlovchining mo'ljallagan ifoda kuchi haqida xulosa chiqarish uchun gap sodir bo'ladigan kommunikativ kontekstni, shuningdek, nutqning lingvistik xususiyatlarini tahlil qilish kiradi.

Ilokutsion aktlarni aniqlashning boshqa usullari tabiiy tilni qayta ishlash texnikasi va mexanizmini o'rganish algoritmlaridan foydalanishni o'z ichiga oladi. Ushbu usullar turli tillarda va kontekstlarda illokutsion aktlardan foydalanish naqshlarini aniqlash maqsadida lingvistik ma'lumotlarning katta ma'lumotlar to'plamini tahlil qilish uchun hisoblash vositalaridan foydalanishni o'z ichiga oladi.

Texnologiyadagi bunday yutuqlarga qaramay, real hayotdagi muloqotda illokutsion aktlarni aniqlash va tahlil qilish murakkab va qiyin vazifa bo'lib qolmoqda. Bu qisman illokutsion aktlar o'z mohiyatiga ko'ra kontekstli bo'lib, vaziyat va madaniy omillarning keng doirasiga bog'liqligi bilan bog'liq.

Bundan tashqari, tinglovchining oldingi bilimlari, tajribasi va madaniy kelib chiqishi, shu jumladan, illokutsion aktlarni talqin qilishda turli xil individual va ijtimoiy omillar ta'sir qilishi mumkin. Shunday qilib, tilshunoslik, muloqotni o'rganish va boshqa sohalardagi amaliy va nazariy masalalarning keng doirasi uchun muhim ahamiyatga ega bo'lgan illokutsion aktlarni o'rganish doimiy tadqiqot yo'nalishi bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ostin J.L. How to use words. Oksford: Oksford universiteti nashriyoti. 1962.
2. Searle J.R. Ifodasi va ma'nosi: Nutq aktlari nazariyasi bo'yicha tadqiqotlar. Kembrij: Kembrij universiteti nashriyoti. 1979.
3. Арзымбетова, С. (2023). АНАЛИЗ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНСТВ В СКАЗКАХ С КОМПОНЕНТОМ «ГОЛОВА». Евразийский журнал академических исследований, 3(7), 199-203.
4. Арзымбетова, С. (2023). АУДАРМА БАРЫСЫНДА КОГНИТИВ ЖАНТАСЫҰ ӨЗГЕШЕЛИКЛЕРИ. Центральноеазиатский журнал образования и инноваций, 2(7), 163-165.